

פרק שלישי

'מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבוא על הצבור, שנאמר על הצר הצר אתכם והרעתם בחצוצרת כלומר, כל דבר שייצר לכם כגון בצורת ודבר וארבה וכיוצא בהן – זעקו עליהן והריעו.

ודבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה וזעקו עליה ויריעו, ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להן ככתוב עונותיכם הטו וגו'. וזה הוא שייגרום להסיר הצרה מעליהם.

אבל אם לא יזעקו ולא יריעו אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקריית – הרי זו דרך אכזריות וגורמת להם להדבק במעשיהם הרעים, ותוסיף הצרה צרות אחרות. הוא שכתוב בתורה והלכתם עמי בקרי – והלכתי גם אני עמכם בחמת קרי כלומר כשאביא עליכם צרה כדי שתשובו, אם תאמרו שהיא קרי אוסיף לכם חמת אותו קרי.

ומדברי סופרים להתענות על כל צרה שתבוא על הצבור עד שירוחמו מן השמים... (רמב"ם ריש הלכות תעניות).

המקרה והמקרא

(מאמר מהגר"י מרצבך זצ"ל, נדפס בקובץ עלה יונה עמ' שעה)

'יש ואות אחת במקראי תורתנו הקדושה טומנת בחובה שיטה שלמה של השקפה יהודית. כשנצטוו משה רבינו וזקני ישראל לבוא אל מלך מצרים ולבקש ממנו שיתן להם ללכת שלושת ימים, נאמר להם ואמרתם אליו ה' אלקי העבריים נקרה – בה"א בסוף! – עלינו (שמות ג, יח). אך כשבאו אליו אמרו: אלקי

העברים נקרא – באל"ף בסוף! עלינו (שם ה,ג). ואם שבהברה שבפינו כיום לא נשמע הבדל, אולי בזמן קדום היה ניכר ביניהם, ועל כל פנים בכתיבה ניכר).

וממש אותו דבר ביעקב אבינו, אלא להיפך: בינו לבין עצמו ובין בניו חשש לשלוח את בנימין, פן ואולי וקראהו – באל"ף – **אסון בדרך** (בראשית מב,לח). אך כשחזרו אחי יוסף על דבריו בעמדם לפני יוסף המושל במצרים שינו: וקרהו – בה"א – **אסון** (שם מד,כט).

וכי לחינם שינו אלו ואלו?

שתי שיטות ישנן בעולם: של רוב בני אדם ושל ישראל קדושים. רוב בני אדם חושבים שמה שקורה לאדם בחייו – מקרה הוא. מקרים קובעים את מעשי בני אדם ומה שעובר עליהם. ודווקא אלה שכל עיניהם במדע ובחוקי ה'טבע' ובסיבתיות, שלעולם לא יאמרו על מאורעות הטבע 'מקרה קרה', אלא יחקרו ויחקרו למצוא את הסיבה ואת החוק שבדבר, בחייהם הם ובגורלם של בני אדם תולים הם כל דבר במקרה ובגורל עיוור.

טח עיניהם מראות. מי שאמר מקרה הוא – בלתי טהור הוא. כמקרה הכסיל יקרהו. (וידוע הדבר שדעותיהם של אלה אינן אלא להשקיט מצפונם להצדיק דרכם).

וכך דברי הרמב"ם על אלה שיאמרו: 'דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקריה, הרי זו דרך אכזריות וגורמת להם להידבק במעשיהם הרעים...!'

לא כן דרך היהדות. חז"ל לימדונו: אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזים עליו מלמעלה (חולין ז). הכרזה, היינו קריאה בקול! היהודי השלם, כל מה שקרה לו, הן דבר גדול הן דבר קטן כנקיפת אצבעו, יודע שקראו למעלה. שני שורשי מלים בשפת הקודש קרובים זה לזה, ובכל זאת רחוקים כל כך זה מזה: קרה בה"א, זהו המקרה העיוור; קרא באל"ף, זוהי קריאה והכרזה מלמעלה.

יעקב אבינו, ובינו ובין בניו, ידע אמונה מהי, וחשש ואמר וקראהו **אסון**, באל"ף, משורש קריאה והכרזה, בהשגחה פרטית יקראו בשמים על כך. וכדרך שאמר בסוף ימינו **האספו ואגידה לכם את אשר יקרא** – ולא יקרה **אתכם באחרית הימים** (בראשית מט,א) אלא שלפני המושל במצרים, שלא הכירוהו והחזיקוהו כעובד עבודה זרה, חשבו האחים: הוא בודאי לא יבין דבר זה, ללעג נהיה בעינו ולא יקיים על ידי כך את בקשתנו, ושינו: וקרהו **אסון**, בה"א, משורש קרה ומקרה. ולהיפך: ה' שידע שפרעה בשיטתו: לא ידעתי את ה', לא תהיה לו שום הבנה מהי השגחה וקריאה ממעל, ולכן לא ציווה ה' למשה רבינו ולזקני ישראל אלא לומר **נקרה עלינו בה"א**, לשון קרי ומקרה. הרי אף בלעם שהיה מיועצי פרעה לא ידע אף אחר כך קריאה אלא ויקר **אלקים אל בלעם** (במדבר כג,ד). אך משה רבינו וזקני אומתנו מעצמם אמרו בכל הגאווה של מאמינים בני מאמינים שאינם מכירים ויתור ופשרה: **נקרא עלינו**, קריאה היתה, קריאה ממש, כעין ויקרא ה' אל משה, וכדרך שאמר אהרן אחרי מות בניו ו**תקראנה** – ולא ותקראנה **אתי כאלה** (ויקרא יט).

הרי לך: תשנה ח"ו אות אחת של תורתנו – ותהפוך עולמות.

כל אות ואות וכל תג ותג, בתורה שבכתב, וכל מאמר חז"ל ומאמר, וכל שמעתתא ושמעתתא מהתורה שבעל פה – עולמות ומחשבות של דעה ואמונה טמונים בהם. הפך בה והפך בה דכולא – כל היהדות – בה, בכל אחד מדבריה. וצא ולמד'.

דף יט

זכן עיר שיש בה דבר...! כתבו הפוסקים: עתה אין מתענים בשעת הדבר כלל, כי מנוסה הוא שכשאינו אוכל ושותה עלול הגוף להיפגע ביותר (מגן אברהם ועוד, מובא במשנ"ב תקעו סק"ב).

שלא נבנה הבית והיא תקנתו לשתות יין. רמב"ם: כשאינו מכיר משמרתו מותר, כי אינו ראוי לעבודה עד שיכיר וייקבע משמרתו ובית אב, לכך מותר).
אמר אביי: כמי נוהגים עתה הכהנים התר בשתיית יין – כרבי.
יש אומרים שאביי עצמו נוקט לאיסור, כחכמים. ועל כל פנים הלכה כרבי (ער"ח ועוד).

ב. אנשי משמר ואנשי מעמד אסורים לספר ולכבס כל השבוע – כדי שלא יכנסו למשמרתם כשהם מנוולים. ובחמישי מותרים מפני כבוד השבת.

ג. מלך מסתפר בכל יום (מלך ביפיו תחזינה עיניך. רבי אבא בר זבדא). כהן גדול מערב שבת לערב שבת (הואיל ומשמרות מתחלפות. רב שמואל בר יצחק). כהן הדיוט אחת לשלשים יום (לא יותר. ופרע לא ישלחו – ולמדים גזרה שוה מנזיר ש'פרע' היינו שלשים יום).
ודוקא בזמן ביאה כלומר שהמקדש קיים, אבל עתה מותרים (שאיסור פרועי-ראש אינו אלא בעבודה, דומיא דשתיי יין). והרי גם אם מהרה יבנה המקדש אפשר שיסתפר ויבוא לעבוד מיד.
א. תספורת הכהנים – ראשו של זה בצד עיקרו של זה (ע' סנהדרין כב:).
ב. הכהנים אינם מגלחים ראשם לגמרי, ככתוב ביהזקאל וראשם לא יגלחו (וע' בהרחבה בספר מגדים חדשים ברכות יט).

ד. שתויי יין שעבדו – במיתה בידי שמים (יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך בבאכם אל אהל מועד ולא תמתו...). והוא הדין לפרועי ראש ופרע לא ישלחו... ויין לא ישתו – הקישם זה לזה. הלכה היא ובא יחזקאל והסמיכה בכתובים). אבל אינו מחלל עבודה אלא שתוי-יין שעבד אך לא פרוע-ראש (שלענין זה לא הוקשו).

דפים יז – יח

כב. א. ימים טובים הכתובים במגילת תענית – מה דין ימים שלפניהם ושלאחריהם?
ב. אלו ימים טובים שבמגילת תענית הוזכרו בסוגיתנו?

א. ימים טובים שמהתורה, כגון ראשי חודשים – מותרים לפניהם ולאחריהם בהספד ובתענית, שדברי תורה אינם צריכים חיזוק. [והוא הדין לימים טובים שמדברי קבלה, כגון ג' בתשרי בזמן הבית שהיה יום טוב (ראש השנה יט)].

ימים טובים שמדברי סופרים; אותם שאסור להתענות בהם ומותר לספוד – לרבי מאיר וסתם משנתנו, לפניהם ולאחריהם מותר, ולרבי יוסי לפניהם אסור לאחריהם מותר. ימים שאסורים בהספד שהם חמורים יותר – לרבי מאיר לפניהם אסור ולאחריהם מותר. לרבי יוסי לפניהם ולאחריהם אסור. ורשב"ג בברייתא מיקל משניהם ומתיר לפניהם ולאחריהם.

לדברי רב אשי אין איסור בימים שלאחריהם (והוא הדין בשלפניהם. רש"י; תוס' ר"ה יט.). אלא בתענית, אבל בהספד מותר. ואולם יום המוטל בין שני ימים טובים – עשאוהו כיום טוב עצמו לאסור אפילו בהספד, כגון כ"ט באדר.

אמנם למסקנא אין צורך בדין זה כדי ליישב הקושיות, ואעפ"כ התוס' (בראש השנה יט) נקטו כן להלכה.

בשם רב מסר רבי חייא בר אסי: הלכה כרבי יוסי. ושמואל אמר למסקנא: הלכה כרשב"ג (כיון שהם מדרבנן אין להחמיר). ורבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: הלכה כרבי יוסי בימים שאסור להתענות בהם אך לא בימים שאסור לספוד בהם, הלכך כולם אסורים לפניהם ומותרים לאחריהם. מבואר בגמרא שימים טובים שבטלום מחמת מאורע מסוים, מותרים בהספד ובתענית גם אם הם יום שלפני יום טוב, כגון יום טוריינוס ב"ב באדר שבטלוהו הואיל ונהרגו בו שמעיה ואחיה, ומותר בתענית אעפ"י שהוא יום שלפני יום ניקנור. יום שלפני הפורים – מתענים בו. והתוס' נקטו שזה רק לאחר שבטלה מגילת תענית, אבל קודם לכן היה אסור.

ב. בסוגיא הוזכרו הימים טובים הללו שבמגלת תענית: מראש חדש ניסן ועד השמיני בו (ועד בכלל) – אסור בהספד, שאז הועמד דין התמיד על משפטו (שנצחום החכמים לצדוקים שאמרו יחיד מתנדב ומביא תמיד). משמונה בניסן עד סוף המועד – אסור לספוד (ורש"י (במנחות סה.) גרס שאסור בתענית אבל לספוד מותר), שבהם נצחו החכמים את הבייתוסים שאמרו עצרת לעולם באחד בשבת. בכ"ח באדר – באה בשורה טובה ליהודים שהוסרה גזרת המלכות שלא יעסקו ישראל בתורה ושלא ימולו את בניהם ושיחללו שבתות. י"ד וט"ו באדר – ימי הפורים, אסורים שניהם בהספד, הן לבני הכרכים הן לבני כפרים ועיירות. י"ג באדר יום ניקנור – מאפרכי יוונים שהיה מניף ידו על יהודה וירושלים ומדבר סרה, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום עשו בו נקמה. י"ב באדר יום טוריינוס, שהרג בלודקיא את האחים לוליינוס ופפוס (צדיקים גמורים היו שמסרו נפשם כדי להציל את ישראל, והם 'הרוגי לוד' שאין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם. ע' ב"ב יוברש"י) ומיד בא על עונשו, שבאו שני שרים מרומי ופצעו את מוחו בגיורין. [לאחר מכן ביטלו יום זה הואיל ונהרגו בו האחים החסידים שמעיה ואחיה. (יש אומרים שהם אלו 'הרוגי לוד'. עפ"י הערוך)].

דף יח

כג. תעניות צבור שנפלו בראשי חדשים בחנוכה ובפורים – מה דינם?

אין גזורים תעניות ציבור בראשי חדשים בחנוכה ובפורים. ואם התחילו [רב אחא אמר: שלש תעניות מקודם. רבי אסי אמר: תענית אחת] אין מפסיקים. דברי רבן גמליאל. לרבי מאיר, מודה רבן גמליאל שמתענים אבל אין משלימים. אבל חכמים אומרים: מתענה ומשלים. וכן דרש מר זוטרא בשם רב: הלכה מתענה ומשלים.

- א. הרמב"ם (תעניות א, ז) פסק שמשלימים. וכן נפסק בשלחן ערוך (תקעב). והתוס' כתבו דוקא בראשי חדשים, אבל בחנוכה ופורים אינו יכול להתענות בהם. ויש מהאחרונים שכתבו שעכשיו בחו"ל, דין תענית ציבור כתענית יחיד שאפילו התחילו – מפסיקים (ע' מג"א תקעב, ובשעה"צ שם; משנ"ב תיח סק"ה).
- ב. יש אומרים שאם מתחילה לא עלה על דעת הציבור שיפגעו באחד מאותם הימים – מפסיקים (מובא במשנ"ב תקעב סק"ד). ואולם בריטב"א משמע להפך (עפ"י שער הציון תיח סק"ה; חו"ב).
- ג. דין חול המועד כדין ראש חדש חנוכה ופורים (כן פסק בשו"ע תקעב, ב. וע"ש בשער הציון סק"ג).

- ג. הוא הדין לבעל ברית, שאצלו הוא יום טוב – מתענה ומשלים בתשעה באב (בית יוסף תקנט, ט). ואף בשאר תעניות ציבור המנהג הוא להתענות [ועושים הסעודה בערב] (עפ"י מגן אברהם שם סקי"א. והביא מהר"ש הלוי שחתן בתענית ציבור, במקום שלא נהגו לצום ביום החופה – לא ישלים התענית, אבל בשבעת ימי המשתה ישלים).
- ויש מי שכתב להוכיח מהסוגיא בעירובין, אבל לא למעשה, שבעל ברית אינו משלים תעניתו בתשעה באב וכל שכן בשאר תעניות (עפ"י אבני נזר או"ח תכו. ע"ש בהוכחתו וצ"ב שהניח כדבר פשוט שיו"ט פרטי כגון קרבן עצים ויום מילה שזה לחנוכה ופורים, ועפ"י"ז הקשה על הב"י ומג"א. אבל אם נחלק ביניהם וננקוט שיו"ט פרטי קל יותר, בטלה הראיה).
- ד. לדעת הראב"ד, אעפ"י שבטלה מגילת תענית, אסור לקבוע תענית ציבור בימים הכתובים בהם. והר"ן ועוד ראשונים הקשו על דבריו.